

THE SYMBOLISM OF FIRE IN THE ROMANIAN SAYING

Doina Vîrva (Macarie)

PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The study refers to the significances and functions of the term "fire" and the meanings that it gets in structures of the Romanian saying.

In the introduction the term "fire" is defined by establishing its etymology. The significations of fire present a few lingvistical aspects, discovered by specialists like Lazăr Şăineanu, in his work: "Universal Dictionary of Romanian Language" where some phrases and expressions are introduced with different meanings, in order to extract the polysemanticism of this term.

Also, ways of approaching the symbolism of fire are presented and lingvistical structures associated to them, emphasizing the Romanian saying. After defining and establishing the origin of the sayings the author describes the themes of the fire by giving examples from the book "Romanians Sayings from Romania, Basarabia, Bucovina, Hungary, Istria and Macedonia" by Iuliu A. Zanne.

In conclusion, the study approaches the themes of fire and semantic fields this term contains in the structure of the Romanian saying.

Keywords: origin of the sayings, significances and functions, symbolism of fire, lingvistical aspects, polysemanticism

Introducere

Actualitatea studierii proverbelor româneşti din perspectivă lexicologică îşi găseşte justificarea în dorinţa de a descoperi elemente care pot contribui la conturarea şi lărgirea sferei de cercetare asupra acestei specii apreciate atât de folclorişti, cât şi de lingvişti. Studiile actuale au condus la o serie de teorii despre proverbe, din perspective diferite: morfologică, sintactică, semantică, lexicală. Sub aspect lexical, proverbul implică o

multitudine de câmpuri, numite de către cercetători macrocontexte și microcontexte¹ sau etnocâmpuri².

Definiții ale proverbului

Problemele de terminologie și încercările de a defini proverbul dezvăluie diferențele făcute de I. C. Chițimia în lucrarea *Folcloriști și folcloristică românească*, între „Paremiologie = știința despre proverbe și Paremiografie = activitatea de culegere a proverbelor”³. Se ajunge la concluzia că este imposibilă o formulare a definiției proverbului, deoarece această specie intră în foarte multe domenii de cercetare, cum sunt: antropologia culturală, istoria culturii, filologia, istoria literară, lingvistica etc. „Multitudinea de aspecte pe care o prezintă proverbul, ca și numeroasele semne de întrebare pe care le ridică încă investigarea sa ne-au făcut să ne dăm seama că fără clarificarea prealabilă a unor probleme legate de toate domeniile este aproape imposibil să se elaboreze cu minim succes un material atât de bogat și plurivalent.”⁴. În prefața primului volum de proverbe, Iuliu A. Zanne încearcă, la rândul său, o definiție a proverbului. Este necesară precizarea faptului că o definiție completă a proverbului nu a fost formulată nici până în prezent. O astfel de încercare este oferită și de Cezar Tabarcea: „Proverbul este un enunț lingvistic cu o structură logico-semantică care întrerupe discursul în care este înglobat, pentru a se referi metaforic la o situație care determină enunțarea acestuia la un segment al discursului”⁵. Elena Slave, în lucrarea *Probleme de lingvistică generală*, propune, la rândul său, o definiție unilaterală: „Proverbul e o combinație sintactică al cărei nivel simplu e propoziția și ale cărei elemente sunt folosite într-o accepție specială, cu valoare de ansamblu simbolic.”⁶ Având în vedere numărul restrâns de proverbe pe care le analizează autoarea (aproximativ 135), concluziile ei nu pot fi generalizate asupra întregului, deoarece există proverbe alcătuite din două propoziții sau enunțuri, după cum există și un număr mai mare sau mai mic de cuvinte, în funcție de mesajul pe care acesta îl transmite sau de cum s-a păstrat el în memoria colectivă. Așadar, în definirea proverbului intervin foarte mulți factori și condiții, ceea ce ar putea genera o constatare asupra diferențelor sau similitudinilor în ceea ce privește definirea proverbului.

¹Pavel Ruxăndoiu, *apud* Constantin Negreanu, *Structura proverbului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983 pp. 37-38

²Constantin Negreanu, *Op. cit.*, pag. 9

³*Ibidem*, pag. 16

⁴Cezar Tabarcea, *Poetica proverbului*, Editura Minerva, București, 1982, pag. 10

⁵*Ibidem*, pag. 84

⁶Elena Slave, *Probleme de lingvistică generală*, Editura Academiei, București, 1967, pag. 174

Modalități de abordare a proverbelor

Abordarea stilistică a proverbelor, făcută de Constantin Negreanu relevă faptul că unele procedee artistice sunt întâlnite sporadic în corpul proverbelor. Un exemplu în acest sens este hiperbola. Alte figuri de stil sau tropi, precum comparația, repetiția sau metafora au o frecvență mai mare în unitățile lexicale din care sunt compuse proverbele. Folosirea simetriei are drept consecință paremiologică obținerea de proverbe asociative, de tipul „Românul tace și face”, proverbe opoziționale, de exemplu „Să bei vinul, dar el să nu te bea”. De asemenea, apar proverbe în care sunt elidate părți de propoziție, de exemplu: atribut + subiect + predicat „Fiecare grăunte are faină, dar () () () și tărățe”⁷, parantezele înlocuind părțile de propoziție elidate. Același autor aduce în discuție noțiunea de „proverb ca metaforă” sau „metaforă-proverb”: „în timp ce metafora, în general, trimite direct către un număr mare de interpretări particulare, proverbul ca metaforă poate ajunge și el la astfel de interpretări, dar numai prin intermediul unei etape de extragere a generalului din semnificația sa, etapă analogă identificării mărcilor semantice sistemice ale unui element lexical”⁸. Această problematică va fi dezvoltată de către Constantin Negreanu, cu exemple ilustrative, care să-i justifice afirmația, iar concluzia la care ajunge este că „proverbul nu este o metaforă ca figură lingvistică, ci el devine metaforă în momentul enunțării, adică într-un context lingvistic: vom numi metafora specială pe care o închide proverbul „metaforă deictică”⁹, bazându-se în introducerea termenului pe o definiție aproximativă asupra proverbului dată de Aelius Donatus, în sec. IV, e.n., folosită și de către Erasmus, Cezar Tabarcea afirmând că acomodarea în timp poate fi considerată ca o „circumscriere a condițiilor enunțării, deci ca un „deixis”¹⁰. Conceptul de „metaforă deictică” este dezvoltat de același autor prin oferirea unor exemplificări menite să confirme teoriile abordate anterior.

Elementele de prozodie, cum este rima, intervin semnificativ în structura proverbelor. De exemplu, rima alcătuită din cuvinte diferite din punct de vedere morfologic: substantiv și verb, întâlnită în proverbul: „Și de foc și de apă / Binele pe om îl scapă” – „apă” și „scapă” sau pronume-adverb: „Ca acasă la tine / Nu-i nicăieri bine” - „la tine” și „bine” etc.

Culegeri de proverbe. Culegători

⁷ Constantin Negreanu, *Op. cit.*, pag.184

⁸ Cezar Tabarcea, *Op. cit.*, pag. 33

⁹ *Ibidem*, pag. 35

¹⁰ *Ibidem*, pag. 42

Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia, volumele I-X ale culegătorului Iuliu A. Zanne cuprind un număr imens de proverbe, zicători și expresii, aproximativ 20.940 de unități paremiologice, adunate dintr-un teritoriu geografic și cultural întins, așa cum apare încă din titlu. Această lucrare monumentală atât prin dimensiune, cât și prin structură, reprezintă o modalitate de recuperare a unui tezaur cultural. În demersul său, Iuliu A. Zanne folosește culegerile anterioare ale lui Anton Pann sau Iordache Golescu, fapt specificat de culegător la sfârșitul fiecărui proverb. Aceste culegeri sunt completate prin cercetări proprii, pe care le va nota în lucrare prin semne convenționale. Astfel, apar notații pentru proverbe folosite doar de literați, proverbe traduse din cele străine, pe care autorul le încadrează în categoria „dubioase”, proverbe cunoscute personal de către autor, proverbe populare, numite „sătesci”. Bibliografia pe care Iuliu A. Zanne o folosește în întocmirea acestui material este precizată la începutul volumelor. De exemplu, volumul al treilea, conține un număr de 288 de autori citați și aproximativ 300 de corespondenți pentru proverbele românești.

În organizarea materialului, Iuliu A. Zanne face o încadrare tematică, pe care o ordonează alfabetic, la fel procedând și cu unitățile paremiologice cuprinse în fiecare temă. Un minus pe care îl constată Cezar Tabarcea în alcătuirea acestei culegeri este faptul că Iuliu A. Zanne adună, împreună cu proverbele, și alte specii, cum sunt zicătorile, expresiile sau locuțiunile, adică „tot ceea ce este scurt”, iar în opinia lui Cezar Tabarcea, diversitatea materialului schimbă circumscrierea noțiunii de proverb și generează confuzii. Observația este îndreptățită, însă informațiile deținute de culegător în momentul adunării materialului nu îi permiteau acestuia o structurare mai clară. De altfel, opiniile în ceea ce privește separarea proverbului de zicătoare nu au ajuns încă la un consens. Ulterior apariției celor zece volume, s-au întreprins cercetări în care s-au stabilit reguli de valorizare și de separare a proverbelor de celelalte specii, după criteriile argumentate de cercetători.

Tematica focului în proverbe

Etimologic, termenul „foc” s-a format din latinescul „focus”, care înseamnă „vatră”, deoarece romanii îl preferau în locul termenului „ignis”. În tradiția românească, termenul este înlocuit cu „vatră” sau „lumină”, deoarece „ignis” însemna incendiu. Explicația noțiunii de foc, pe care o oferă lingvistul și filologul german Max Müller este ilustrativă: „Omul era mai ales impresionat de mișcările rapide ale focului și astfel el a fost

numit „viul”, „ag-ilul” , ag-nis, ig-nis”.¹¹ Conform *Dicționarului Explicativ al Limbii Române*, cuvântul foc are sensuri multiple, cum ar fi: „Ardere violentă cu flacără și cu dezvoltare de căldură; materie în curs de ardere etc.”¹², fără a se lua în considerare polisemantismul termenului.

Lazăr Șăineanu, în lucrarea *Dicționar universal al limbei române*, oferă definiții fiecărui sens al cuvântului „foc”. Astfel, el denumește focul prin: „căldură luminoasă, însoțită adesea de flăcări, care se dezvoltă prin combustia corpurilor”. Același autor folosește sintagma „focuri nestinse” pentru „emanațiuni de gaze printre crăpăturile straturilor și stâncilor din regiunile petrolifere”. Altor sensuri ale aceluiași cuvânt, Șăineanu le atribuie sinonimul de „materii în combustie”. Identifică, de asemenea, mai multe tipuri de foc: „foc din lemne”, „din cărbuni” etc. Al treilea sens consemnat este cel de „incendiu”, pe care îl definește în stil propriu: „focul cel mare din București”. Celui de-al patrulea sens, și anume „a trage cu arma” sau „descărcătura unei puști”, Șăineanu îi aduce o explicație în aceeași manieră: „a tras două focuri”. Pușca, pistolul, carabina sunt denumite arme de foc. „Focul de artificii”, astăzi destul de frecvent întâlnit, după Șăineanu este „produs la serbări publice din preparațiuni speciale și prezentând imagini de forme și de culori variate”. Alt sens, mai puțin folosit în vorbirea curentă este „lustru”, definit prin „focul pietrelor prețioase”. Sensuri figurate ale termenului sunt „ardoare” sau „vioiciune”, iar ca exemplu, autorul oferă expresiile: „în focul povestirii”, „în focul tinereții” etc. Un alt sens figurat îl definește „mâhnire adâncă”, „necaz”, la care adaugă expresia: „i-am spus tot focul”. De asemenea, „pacoste” este asociată cu expresia: „ce foc pe Ionică!”.

După același autor, focul apare în construcția de locuțiuni. De exemplu, adverbul „foarte” are o formă lingvistică: „s-a supărat foc” sau „urâtă foc”, „foc de urâtă”, dacă folosim cuvântul în locuțiuni adjectivale. Locuțiunii verbale sau expresiei „a se face foc și pară” cu forma regională „foc și pârjol”, Șăineanu îi oferă o altă expresie sinonimă: „a se aprinde de mânie”. Pentru noțiunea de „foc sacru”, autorul apelează la mitologie, pentru a oferi explicația: „vocațiune sau geniu imagine luată din cultul Vestei”¹³.

¹¹ Max Müller, *Origine et développement de la religion: étudiés à la lumière des religions de l'Inde: leçons faites à Westminster Abbey*, tr. J. Darmestier, 1879, pag. 190, apud Gaston Bachelard, *Psihanaliza focului*, Editura Univers, București, 1989, pag. 51

¹² *Dicționar explicativ al limbii române, ediția a II-a, revăzută și adăugită*, Editura Univers enciclopedic, București, 2012, pag. 403

¹³ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române, ediția a VI-a*, 1929, apud „<http://dexonline.ro/definitie/foc>”

Focul este o temă bine reprezentată în paremiologia românească, el integrându-se altor etnocâmpuri.¹⁴ Cunoașterea personală a focului, spune Bachelard, este strict legată de neascultare. De aici imperativul: „Nu te juca cu focul, că te arzi!”, iar sensul figurat al acestui proverb extinde aria de semnificații până la generalizare. Astfel, obținem proverbe care se referă la foc, cu sens evident conotativ, în câmpul lexical al casei, gospodăriei, instrumentul cu care omul societății tradiționale aprindea focul: „Cât ai da în amnar.”¹⁵, care are sensul de agilitate, uneori, de hărnicie. Acest obiect mai poate să evidențieze și sărăcia: „A rămâne fără amnar.”¹⁶ Focul contribuie la evidențierea unor însușiri: „Parcă-i fert într-o căldare.”¹⁷ se spune despre un om umilit, rușinat. Pentru anumite aspecte negative ale vieții se folosește următoarea zicătoare: „A căde din căldare în foc”¹⁸ sau „A căde din ciauun în foc”, aceasta exprimând o situație ieșită de sub control. Intrigile pricinuite de invidii sau din sentimente ascunse pot fi exprimate paremiologic prin: „Mi-o pus foc la casă.”¹⁹ sau „Mi-o pus foc la ușă.”²⁰ Zicătorile care exprimă precauția folosesc elemente din paradigma focului: „A aprinde lumânarea înainte de a se face noptea.”²¹ Despre omul risipitor se spune că „Își aprinde lumânarea d-amândoue căpetăile.”²² Virtuțile oamenilor incapabili de a-și valorifica potențialul propriu în interes personal sunt exprimate paremiologic prin: „Lumânarea luminează casa, numai pe sine nu se luminează.”²³ Soba, un alt element din paradigma lexicală a focului apare în zicători care exprimă incompetența sau naivitatea: „A trăi cu capu-n sobă.”²⁴ Același element poate să exprime și diferențele de clasă socială: „Și nespălații se-ncălzesc la soba albă”. Vatra este un alt element din paradigma focului, prin care se poate exprima un destin asumat cu demnitate: „Vatra mea, palatul meu”, în schimb pot apărea proverbe care folosesc vatra focului pentru a exprima neajunsurile: „Nu-i arde nici focu-n vatră.”²⁵ sau „N-are nici tăciune în vatră”²⁶, sau mai umoristic: „Nici focu-n vatră nu-ți arde, nici măcăliga nu-ți

¹⁴ Terminologia folosită de Constantin Negreanu, apud *Op.cit.*, pag. 9

¹⁵ Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* vol. III, Editura Scara, București, 2003, pag. 3

¹⁶ *Ibidem*, pag. 3

¹⁷ *Ibidem*, pag. 52

¹⁸ *Ibidem*, pag. 52

¹⁹ *Ibidem*, pag. 85

²⁰ *Ibidem*, pag. 423

²¹ *Ibidem*, pag. 213

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*, pag. 374

²⁵ *Ibidem*, pag. 429

²⁶ *Ibidem*

fierbe.”²⁷ Despre un om care își etalează virtuți inexistente se spune: „E un om purtat de pe vatră pe cuptor”.²⁸ De asemenea, focul poate intra în alte etnocâmpuri, aparținând altor teme, cum ar fi iubirea, ura, dorul sau alte sentimente.

Concluzii

Originea proverbelor nu poate fi stabilită cu exactitate, însă cele mai vechi culegeri de folclor sunt cele care conțin proverbe. Proverbul este identificat încă din Antichitate și apare consemnat în scrierile religioase. Descoperirea tăblițelor de lut atestă faptul că proverbele au fost anterioare tipăririi Bibliei.

Au existat, de-a lungul timpului, preocupări în ceea ce privește definirea proverbului, însă o definiție clară și completă nu există până în prezent, dat fiind faptul că proverbul ocupă mai multe domenii de cercetare: sociologic, antropologic, etnologic, lingvistic etc. Cu ajutorul proverbelor este posibilă reconstituirea nivelului de mentalitate existent într-o epocă istorică.

Ca orice creație folclorică, și proverbul a suferit, în timp, uşoare modificări, deşi din punct de vedere structural, are foarte puține variații lexicale, existând, cel mai adesea, în structuri sintactice bine definite, doar din punct de vedere semasiologic, se poate vorbi despre un polisemantism în structura lor.

Se constată o dificultate în încadrarea unui proverb într-una dintre teme, deoarece sensul cuvintelor din structura unui proverb este, de cele mai multe ori, figurat, așa încât un proverb poate fi încadrat în mai multe etnocâmpuri. În proverbe apare conturată ideea specificului național și a conceptelor fundamentale ale vieții poporului român, de asemenea, problematica proverbului ca expresie a concepției despre lume, din care rezultă faptul că aceste structuri, aparent fără însemnătate, contribuie la cunoașterea vieții și mentalității unui popor.

Bibliografie

1. ****Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 2012
2. BACHELARD, Gaston, *Psihanaliza focului*, Editura Univers, București, 1989

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*

3. NEGREANU, Constantin, *Structura proverbelor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983
4. RUXĂNDIOIU, Pavel, *Studii de poetică și stilistică*, EPL, București, 1966
5. SLAVE, Elena, *Probleme de lingvistică generală*, V, Editura Academiei, București, 1967
6. ȘĂINEANU, Lazăr, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, 1929
7. ȘĂINEANU, Lazăr, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Timișoara, Editura de Vest, 1999
8. TABARCEA, Cezar, *Poetica proverbului*, București, Editura Minerva, 1982
9. ZANNE, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* vol. I - X, Ediția G. C. P, București, Editura Scara, 2003